

Установа адукацыі
“Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”

УДК 947.6“1864/1914”

Гушчынскі
Ігар Генадзьевіч

**РОЛЯ СУДОВЫХ УСТАНОЎ У ПАЛІТЫЧНЫМ ЖЫЦЦІ І
САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНЫМ РАЗВІЦЦІ БЕЛАРУСІ (1864–1914 ГГ.)**

Аўтарэферат
дысертацыі на саісканне вучонай ступені
кандыдата гістарычных навук
па спецыяльнасці 07.00.02 – айчынная гісторыя

Мінск, 2011

Работа выканана ва ўстанове адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”

Навуковы кіраўнік –

Жытко Анатолій Паўлавіч

доктар гістарычных навук, прафесар, загадчык кафедры славянскай гісторыі і метадалогіі гістарычнай навукі ўстановы адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”

Афіцыйныя апаненты:

Сакалоў Мікалай Канстанцінавіч

доктар гістарычных навук, прафесар, прафесар кафедры гісторыі Беларусі ўстановы адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”

Каханоўскі Аляксандр Генадзьевіч

кандыдат гістарычных навук, дацэнт, загадчык кафедры гісторыі Беларусі новага і навейшага часу Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Апаніруючая арганізацыя –

установа адукацыі “Беларускі дзяржаўны эканамічны ўніверсітэт”

Абарона адбудзецца 21 кастрычніка 2011 г. у 14.00 на пасяджэнні савета па абароне дысертацый К 02.21.03 пры ўстанове адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка” па адрасе: 220050, г. Мінск, вул. Савецкая, 18, аўд. 482, Sv.Tolml@gmail.com, тэл. (+375 17) 227-82-35.

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў бібліятэцы ўстановы адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”.

Аўтарэферат разасланы 20 верасня 2011 года.

Вучоны сакратар
савета па абароне дысертацый

С.А. Талмачова

УВОДЗІНЫ

Набыццё Рэспублікай Беларусь незалежнасці ў пачатку 90-х гг. XX ст. паставіла краіну перад неабходнасцю правядзення карэнных рэформ у многіх сферах сацыяльна-эканамічнага і грамадска-палітычнага жыцця. Не выключэннем стала і судовая сістэма, якая, як і любы дзяржаўна-прававы інстытут, павінна адпавядаць умовам грамадскага развіцця, якія на працягу гістарычнага працэсу пастаянна змяняюцца. У сувязі з гэтым нават самыя дасканалыя судовыя сістэмы паступова патрабуюць рэфарміравання з мэтай удасканалення форм судаўладкавання і судаводства. Пры гэтым вельмі важна ўлічваць як вопыт папярэдніх гістарычных эпох, сусветнай практыкі, так і ўласныя прававыя традыцыі, што склаліся гістарычна. У першую чаргу гэта датычыць маладых дзяржаў. У свеце гэтага даследаванні стварэння і дзейнасці судовых устаноў на тэрыторыі Беларусі ў мінулым з'яўляецца актуальным.

У дадзеным кантэксце выклікаюць інтарэс грамадскія пераўтварэнні, у тым ліку і ў сферы суда, што адбыліся ў другой палове XIX ст. у Расійскай імперыі, у склад якой уваходзілі беларускія землі. Адной з мер па мадэрнізацыі краіны стала судовая рэформа ад 20 лістапада 1864 г., што справядліва лічыцца адной з самых значных і прагрэсіўных рэформ гэтага перыяду. У адпаведнасці з ёй уводзіліся буржуазныя прынцыпы судаводства і судаўладкавання: бессаслоўнасць, аддзяленне судовай улады ад адміністрацыйнай, нязменнасць суддзяў, галоснасць, спаборнасць, інстытут адвакатуры, а таксама суд прысяжных засядацеляў і міравы суд. Пытанне аб магчымасці прымянення апошніх двух інстытутаў у сучаснай судовай практыцы Беларусі з'яўляецца сёння асабліва актуальным. Прапановы іх увядзення час ад часу ўзнікаюць у нашым грамадстве і становяцца прадметам вострых дыскусій. Паспяховаму вырашэнню праблем такога кшталту будзе садзейнічаць правядзенне экскурсу ў гісторыю, аналіз аналагічных з'яў у мінулым.

Разам з тым, у гістарыяграфіі праблема стварэння і дзейнасці судовых устаноў Беларусі ў эпоху капіталізму застаецца недастаткова вывучанай. Нягледзячы на пэўную актывізацыю даследаванняў у гэтай галіне ў апошні час, некаторыя яе аспекты застаюцца неасветленымі, а значная колькасць пытанняў – спрэчнымі.

Такім чынам, запыты сучаснага беларускага грамадства па рэфарміраванні судовай сістэмы ў Рэспубліцы Беларусь, дзеля чаго карысна выкарыстанне гістарычнага вопыту, а таксама недастатковая навуковая распрацаванасць праблемы, вызначаюць актуальнасць дадзенай тэмы, яе важнае тэарэтычнае і практычнае значэнне.

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Сувязь работы з буйнымі навуковымі праграмамі і тэмамі.

Работа падрыхтавана ў рамках Дзяржаўнай праграмы фундаментальных навуковых даследаванняў на 2006–2010 гг. “Гісторыя беларускай нацыі, дзяржаўнасці і культуры (Гісторыя і культура)” па тэме “Эвалюцыя саслоўнага і бессаслоўнага самакіравання ў Беларусі і яго роля ў сацыяльна-эканамічным развіцці краю. 1861–1917 гг.”. № Дзяржаўнай рэгістрацыі 20061929.

Мэта і задачы даследавання.

Мэта даследавання – устанавіць ролю і месца судовых устаноў у палітычным жыцці і сацыяльна-эканамічным развіцці Беларусі ў перыяд фарміравання буржуазнага грамадства.

Для дасягнення пастаўленай мэты неабходна вырашэнне наступных даследчых задач:

1. Выявіць ступень навуковай распрацаванасці праблемы і інфармацыйныя магчымасці крыніц для вырашэння пастаўленых задач.
2. Паказаць асаблівасці рэалізацыі судовай рэформы ад 20 лістапада 1864 г. на тэрыторыі беларуска-літоўскіх губерняў.
3. Устанавіць сутнасць кадравай палітыкі самадзяржаўя, накіраванай на прыцягненне судовых чыноўнікаў з унутраных губерняў імперыі з мэтай правядзення палітыкі па інтэграцыі Паўночна-Заходняга краю ў склад Расіі.
4. Раскрыць ролю і месца сакрэтных цыркуляраў урада адносна судаводства па справах, якія мелі палітычнае значэнне.
5. Паказаць дзейнасць судовых устаноў па рэгуляванні маёмасных і фінансава-крэдытных адносін у краі.
6. Выявіць ролю судовых органаў у працэсе станаўлення грамадзянскай супольнасці.

Аб’ектам даследавання з’яўляюцца рэфармісцкія змены на тэрыторыі Беларусі ў перыяд станаўлення і развіцця буржуазнага грамадства. *Прадмет даследавання* – роля судовых устаноў у палітычным і сацыяльна-эканамічным развіцці Беларусі. *Храналагічныя рамкі* дысертацыі ахопліваюць 1864–1914 гг. Прынцыпова новыя ўмовы для развіцця беларускага грамадства былі абумоўлены пераходам яго ў гэты час да буржуазных адносін у эканамічнай і сацыяльнай сферах, а таксама ў галіне суда. З пачаткам Першай сусветнай вайны, пераходам краю на ваеннае становішча, а затым і акупацыяй яго часткі нямецкімі войскамі ў дзейнасці судаў адбыліся значныя змены.

Палажэнні, якія выносяцца на абарону.

1. Сістэма судаводства і судаўладкавання, створаная на тэрыторыі Беларусі ў 1872–1883 гг. у адпаведнасці з судовай рэформай ад 20 лістапада 1864 г., была значным крокам наперад і адпавядала ўмовам мадэрнізацыі краю.

У той жа час у Паўночна-Заходнім краі яна мела пэўныя адрозненні ад судаўладкавання і судаводства ў іншых частках імперыі. Рэалізацыя рэформы 1864 г. мела тут шэраг істотных асаблівасцей: непасрэдная яе сувязь з палітыкай царызму па русіфікацыі дадзенага рэгіёну; увядзенне судовых статутаў 20 лістапада 1864 г. паэтапна (у 1872 г. – міравых судаў, у 1883 г. – агульных судовых устаноў); адначасовае правядзенне на тэрыторыі Беларусі судовай рэформы і абмежаванне яе ліберальных прынцыпаў у краіне ў цэлым; замена выбарнасці міравых суддзяў прызначэннем іх ад урада, што стала следствам адсутнасці тут земскіх устаноў; некаторыя выключэнні для асоб іўдзейскага веравызнання пры фарміраванні складу прысяжных засядацеляў. Гэтыя асаблівасці былі абумоўлены антыўрадавымі ўзброенымі выступленнямі, што адбываліся на беларускіх землях у 1863–1864 гг., а таксама моцнымі пазіцыямі дваранства рымска-каталіцкага веравызнання і яўрэйскай буржуазіі. Непасрэднае рашэнне аб увядзенні міравых судаў у Заходнім краі было прынята ў чэрвені 1868 г., а адразу пасля іх увядзення ў 1872 г. пачалася праца па падрыхтоўцы да адкрыцця тут агульных судовых устаноў (акруговых судаў і судовых палат). Тое, што абодва гэтыя этапы ў суме расцягнуліся больш як на 15 гадоў, было звязана, па-першае, з фінансавымі прычынамі, па-другое, з тым, што па многіх аспектах (выбарнасці міравых суддзяў, абмежаванні колькасці неправаслаўных сярод прысяжных засядацеляў, падсуднасці некаторых катэгорый крымінальных спраў суду прысяжных, выбары месца адкрыцця судовай палаты, што значна павышала вагу адпаведнага губернскага цэнтра, і некаторых інш.) ва ўрадавых колах вяліся спрэчкі палітычнага характару.

2. З мэтай забеспячэння палітычнай стабільнасці ў Заходнім краі, улада надавала вялікую ўвагу фарміраванню кадравага складу судовых устаноў. Прысутнасць у іх асоб рымска-каталіцкага і іўдзейскага веравызнанняў разглядалася самадзяржаўем як непажаданая з’ява. Пасля ўвядзення тут судовых статутаў 20 лістапада 1864 г. Міністэрствам юстыцыі быў выдадзены шэраг сакрэтных цыркуляраў, накіраваных на выдаленне з судовых устаноў і непрыняцце ў іх у далейшым указаных катэгорый насельніцтва. Іўдзеі і каталікі не маглі займаць пасады канцылярскіх служачых, судовых прыставаў, натарыусаў, кандыдатаў на судовыя пасады. Для яўрэяў, акрамя таго, існавалі абмежаванні пры прыняцці іх у лік прысяжных і прыватных павераных. У той жа час праводзілася адмысловая палітыка па прыцягненні ў край рускага чыноўніцтва з унутраных губерняў, што, на думку ўрада, павінна было паспрыць русіфікацыі краю і палітычнай стабілізацыі ў рэгіёне. Самадзяржаўе бачыла ў судовых установах абаронцу сваіх палітычных інтарэсаў. У сваёй дзейнасці суды нярэдка кіраваліся не правіламі, прынятымі ў заканадаўчым парадку, а сакрэтнымі ці канфідэнцыйнымі інструкцыямі, цыркулярамі, прадпісаннямі Міністэрства юстыцыі або органаў адміністрацыйнай улады, у

якіх утрымліваліся канкрэтныя ўказанні адносна судаводства па некаторых катэгорыях крымінальных спраў (аб супраціўленні ўладам, сялянскіх хваляваннях, забастоўках, злачынствах супраць праваслаўнай царквы і інш.), а таксама пажаданні як мага большага пакарання па іх. На тэрыторыі Беларусі, такім чынам, асаблівасці меў не толькі працэс рэалізацыі судовай рэформы ад 20 лістапада 1864 г., але і сама дзейнасць судовых устаноў, якія былі адным з інструментаў царызму ў справе абароны сваіх палітычных інтарэсаў у краі.

3. Сур'ёзнай перашкодай на шляху развіцця капіталістычных адносін у Расійскай імперыі і, у прыватнасці, у Паўночна-Заходнім краі, з'яўлялася недасканаласць судовай сістэмы. Яна не адпавядала задачам абароны маёмасных правоў грамадзян, хуткага і аб'ектыўнага вырашэння эканамічных спрэчак, гарантавання бяспекі дзейнасці крэдытных устаноў. Перш за ўсё гэта тычыцца дзейнасці судовых устаноў па вырашэнні спраў, распачатых у выніку падачы грамадзянскіх іскаў (аб спагнаннях па невыплачаных крэдытах, аб праве ўласнасці на нерухомую маёмасць і г. д.). Тэрмін іх разгляду не рэгламентаваўся, што разам з некаторымі іншымі хібамі судаводства прыводзіла да таго, што вырашэнне такіх спраў зацягвалася на доўгія гады. Увядзенне на тэрыторыі Беларусі ў 1872–1883 гг. судовых статутаў ад 20 лістапада 1864 г. у значнай ступені вырашыла гэтыя праблемы, а значыць – спрыяла паляпшэнню ўмоў сацыяльна-эканамічнага развіцця дадзенага рэгіёну. Функцыю рэгулявання эканамічных адносін судовыя ўстановы выконвалі не толькі пры вырашэнні грамадзянскіх спраў, але і крымінальных (крадзяжы, разбоі, махлярства, зямельныя захопы, парушэнні ляснага статута і інш., звязаныя з маёмаснымі правамі). На эканамічнай глебе ўзніклі і шматлікія справы аб злачынствах супраць парадку кіравання, а таксама здароўя і жыцця іншых асоб. Пазітыўнае значэнне для эканамічнага развіцця Паўночна-Заходняга краю мела рэарганізацыя ў рамках правядзення расійскай судовай рэформы 1864 г. сістэмы натарыяльных устаноў. Але ў той жа час у працэсе далейшага інтэнсіўнага развіцця эканомікі краю сталі відавочнымі некаторыя недахопы натарыяту новага ўзору, што праявілася ў бюракратызме і недасканаласці працэсу зацвярджэння актаў, у выніку чаго ў судах узнікала значная колькасць цяжбаў. Інстытут натарыяту быў закліканы садзейнічаць у рэгуляванню зямельных адносін у працэсе правядзення сталыпінскай аграрнай рэформы. Аднак у сувязі з недастатковай колькасцю натарыусаў і інтэнсіўным працэсам пазямельных здзелак натарыят замаруджваў рэалізацыю рэформы.

4. Адною з асноўных прыкмет буржуазнага грамадства ў сацыяльнай сферы, у адрозненне ад феадальнага, з'яўляецца прававая роўнасць усяго насельніцтва перад законам. Бессаслоўны характар уведзеных па рэформе 1864 г. судовых устаноў і абвяшчэнне роўнасці ўсіх грамадзян перад судом мела, такім чынам, выключна важнае значэнне для развіцця капіталістычных

сацыяльных адносін у краі. Некаторыя ж феадальна-аслоўныя перажыткі судовых статутаў ад 20 лістапада 1864 г., якія былі непазбежным следствам паранейшага сааслоўнага па сутнасці грамадскага ўладкавання Расійскай імперыі ў апошняй трэці XIX – пачатку XX ст., не абвяргаюць у цэлым бессаслоўны характар судовай сістэмы, уведзенай у адпаведнасці з рэформай 1864 г. Усталяванне роўнасці прадстаўнікоў усіх сааслоўяў перад законам стала важным фактарам, які спрыяў станаўленню ў краіне грамадзянскай супольнасці.

Асабісты ўклад саіскальніка.

У дысертацыйным даследаванні выяўлены інфармацыйныя магчымасці крыніц па вывучэнні дзейнасці судовых устаноў Беларусі перыяду капіталізму (заканадаўчыя акты, дакументальныя матэрыялы Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ў г. Мінску (НГАБ) і Расійскага дзяржаўнага гістарычнага архіва ў г. Санкт-Пецярбургу (РДГА), друкаваныя статыстычныя звесткі рознага характару і г. д.). Аўтарам дысертацыі сабраны, апрацаваны і сістэматызаваны значны статыстычны матэрыял, які характарызуе дзейнасць судовых устаноў краю ў апошняй трэці XIX – пачатку XX ст. (звесткі аб колькасці паступіўшых у суды спраў палітычнага, рэлігійнага і сацыяльна-эканамічнага характару, асуджаных па іх, а таксама нацыянальна-рэлігійным складзе адвакатуры і інш.). У выніку супастаўлення даных статыстыкі, характарызуючых ідэнтычныя з’явы, але ўзятых з розных крыніц, былі выяўлены асобныя несупадзенні. Прычыны апошніх былі растлумачаны, што павышае эфектыўнасць выкарыстання ўказаных статыстычных матэрыялаў у навуковай працы, а таксама папярэджвае магчымую неаб’ектыўнасць зробленых высноў.

Упершыню ў навуковы ўжытак уведзены шэраг сакрэтных цыркуляраў Міністэрства юстыцыі, якія абмяжоўвалі прыняцце на пасады па судоваму ведамству каталікоў і іудзеяў, а таксама давалі ўказанні судовым установам адносна судаводства па справах, якія мелі для ўрада палітычнае значэнне.

На аснове дакументаў фонда Міністэрства юстыцыі РДГА раскрыты працэс падрыхтоўкі і рэалізацыі судовай рэформы 1864 г. на тэрыторыі беларуска-літоўскіх губерняў. Упершыню акрэслена дата пачатку непасрэднай падрыхтоўкі ўрада да ўвядзення ў Заходнім краі судовых статутаў ад 20 лістапада 1864 г. (сярэзіна 1868 г.). Паказаны меркаванні прадстаўнікоў мясцовай адміністрацыі, чыноўнікаў міністэрстваў юстыцыі, унутраных спраў, фінансаў, дэпартаменту Сената, а таксама імператарскай канцылярыі, адносна дадзенага пытання на розных этапах падрыхтоўкі да рэалізацыі судовай рэформы на беларускіх землях.

У дысертацыі праз аналіз функцыі судоў па рэгуляванні маёмасных і фінансавых адносін, а таксама праз паказ важнасці прынцыпу іх бессаслоўнасці для развіцця буржуазных грамадскіх адносін раскрываецца роля судовых

устаноў у сацыяльна-эканамічным развіцці Беларусі ў перыяд капіталізму. Дадзены аспект функцыянавання судовай сістэмы да гэтага часу ў гістарыяграфіі практычна не асвятляўся. Акрамя таго, у дысертацыі ўпершыню закранута праблема рэарганізацыі сістэмы натарыяльных устаноў Беларусі ў рамках рэалізацыі ў краі расійскай судовай рэформы ад 20 лістапада 1864 г.

Апрабацыя вынікаў дысертацыі. Асноўныя палажэнні дысертацыі атрымалі адлюстраванне ў вучэбна-метадычным дапаможніку “Гісторыя Беларусі перыяду капіталізму” (частка 4 – “Буржуазныя рэформы ў другой палове XIX – пачатку XX ст.”), а таксама дакладах аўтара на навуковых канферэнцыях: “Актуальныя праблемы сацыяльнай гісторыі Беларусі (канец XVIII – пачатак XX ст.): да 90-годдзя Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г.” (23 лютага 2007 г., Мінск, БДПУ імя М. Танка), “Гістарыяграфія гісторыі Беларусі, новай і навейшай гісторыі краін Еўропы і ЗША” (28 сакавіка 2008 г., Мінск, БДПУ імя М. Танка), “Актуальныя праблемы станаўлення і развіцця беларускай дзяржаўнасці: да 90-годдзя ўтварэння БССР” (27 лютага 2009 г., Мінск, БДПУ імя М. Танка), “Сучасныя падыходы да вывучэння крыніц па гісторыі Беларусі: да 1000-годдзя летапіснай Літвы” (18 снежня 2009 г., Мінск, БДПУ імя М. Танка). Дакументальныя матэрыялы, сабраныя аўтарам пры падрыхтоўцы дысертацыі, былі выкарыстаны пры складанні хрэстаматыі “История восточных славян” (частка 1 – “Внутренняя политика царизма (1861–1917 гг.)”).

Апублікаванасць вынікаў дысертацыі. Асноўныя вынікі дысертацыйнага даследавання адлюстраваны ў 10 навуковых працах (4,9 друкаваных аркушы). З іх 4 – у навуковых часопісах, вызначаных ВАК Рэспублікі Беларусь для публікацыі навуковых палажэнняў па доктарскіх і кандыдацкіх дысертацыях (2 друкаваныя аркушы), 4 – у тэзісах дакладаў навуковых канферэнцый, 1 артыкул у вучэбна-метадычным дапаможніку і 1 раздзел хрэстаматыі.

Структура і аб’ём дысертацыі. Дысертацыя складаецца з уводзін, агульнай характарыстыкі работы, чатырох глаў, заключэння, 13-ці таблічных дадаткаў і бібліяграфічнага спісу з 320 найменнямі. Аб’ём дысертацыі – 111 старонак, разам з бібліяграфічным спісам – 135 старонак.

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ РАБОТЫ

У першай главе “Гістарыяграфія і аналіз крыніц. Метадалогія даследавання” аўтарам прадстаўлены аналіз літаратурных і дакументальных крыніц па тэме дысертацыі, вызначаны сучасны стан распрацаванасці праблемы, паказана метадалогія даследавання.

Наяўныя навукова-гістарычныя працы па тэме дысертацыі ўмоўна можна падзяліць на тры групы: 1) дарэвалюцыйныя выданні, 2) працы савецкіх гісторыкаў, 3) выданні постсавецкага перыяду.

Найбольш значнай падзеяй у развіцці судовай сістэмы Расійскай імперыі другой паловы XIX – пачатку XX ст. стала судовая рэформа 1864 г. Пераважная большасць напісаных у дарэвалюцыйны перыяд і прысвечаных ёй прац належыць прадстаўнікам ліберальнага напрамку ў гістарыяграфіі: М.А. Філіпаву, Г.А. Джаншыеву, І.В. Гесену, А.Ф. Коні, П.Н. Обнінскаму і інш.¹ Яны імкнуліся ідэалізаваць судовыя статуты ад 20 лістапада 1864 г. і наракалі на тое, што палажэнні гэтых дакументаў не былі да канца праведзены ў жыццё і падвергліся ў апошняй чвэрці XIX ст. сур’ёзнаму перагляду. З агульнага шэрагу прац ліберальнага накірунку ў гістарыяграфіі выдзяляецца кніга А.А. Галавачова “Десять лет реформ. 1861–1871”². Гэта было адно з першых выданняў, якое крытыкавала судовую рэформу 1864 г., прычым не з кансерватыўных, а ліберальных пазіцый. Аўтар адзначаў непаслядоўнасць у прынцыпе аддзялення суда ад адміністрацыі і захаванне элементаў саслоўнасці, крытыкаваў непаўсюднае ўвядзенне судовых статутаў.

Сярод крытычных водгукаў на судовыя статуты ў 1880-я гг. асабліва выдзяляліся публікацыі М.Н. Каткова, В.Я. Фукса і К.А. Скалькоўскага³. Гэтыя аўтары выступілі супраць базавых прынцыпаў судовай рэформы 1864 г.: незалежнасці суда, спаборнасці, галоснасці і інш. Асабліва востра крытыкаваўся інстытут прысяжных засядацеляў, які быў названы М.Н. Катковым “судом вуліцы”.

Трэба зазначыць, што ўсе вышэйпералічаныя працы прысвечаны развіццю ў разглядаемы перыяд судовай сістэмы Расійскай імперыі ў цэлым і не ўдзяляюць належнай увагі асаблівасцям правядзення судовай рэформы 1864 г., а таксама дзейнасці ўведзеных у адпаведнасці з ёй судовых устаноў у нацыянальных акраінах, у тым ліку і Заходнім краі. Некаторыя аспекты судаўладкавання і судаводства менавіта на тэрыторыі Беларусі ў гэты час

¹ Гесен, И.В. Судебная реформа / И.В. Гесен. – СПб., 1905. – 453 с.; Джаншиев, Г. Эпоха великих реформ. Исторические справки / Г. Джаншиев. – 8-е дополн. изд. – М. : Типо-литография Товарищества И.Н. Кушнеров и Ко, 1900. – 820, [9] с.; Кони, А.Ф. Отцы и дети Судебной реформы: к пятидесятилетию Судебных Уставов / А.Ф. Кони. – М. : Статут, 2003. – 352 с.; Обнинский, П.Н. Сборник статей. К юбилею судебной реформы / П.Н. Обнинский. – М. : Задруга, 1914. – 231, [1] с.; Филиппов, М.А. Судебная реформа в России : в 2 т. / М.А. Филиппов. – СПб., 1871–1875. – Т. 1 : Судостроительство, 1871. – [4], IV, 623 с.

² Головачев, А.А. Десять лет реформ. 1861–1871 / А.А. Головачев ; изд. “Вестн. Европы”. – СПб. : Тип. Ф.С. Сушинского, 1872. – 398, II с.

³ Катков, М. Собрание передовых статей Московских ведомостей. 1867 год / М.Н. Катков – М. : Тип. В.В. Чичерина, 1897. – 752 с.; Скальковский, К.А. Современная Россия. Очерки нашей государственной и общественной жизни : в 2 т. / К.А. Скальковский. – изд. 3-е. – СПб. : Тип. А.С. Суворина, 1891. – Т. 2. – 363 с.; Фукс, В. Суд и полиция : в 2 ч. / В. Фукс. – М. : Университет. тип., 1889. – 282, 232 с.

раскрыты ў працах А.А. фон Брынкмана, В.А. Шэнінга, Н.М. Калмакова, М.В. Цясленкі⁴.

У савецкі перыяд навукоўцы падыходзілі да вывучэння судовай сістэмы Расійскай імперыі перыяду капіталізму, і ў тым ліку рэформы 1864 г., з іншых, чым даследчыкі дакастрычніцкага перыяду, метадалагічных і ідэалагічных пазіцый. Савецкія гісторыкі (М.М. Пакроўскі, Б.В. Віленскі, В.А. Шувалава⁵ і інш.), узялі на ўзбраенне марксісцкі партыйна-класавы падыход. Да прац савецкага перыяду, прысвечаных судовай сістэме менавіта Беларусі другой паловы XIX – пачатку XX ст., можна аднесці некалькі артыкулаў Ф.Р. Белевіча, В.А. Марыскіна і В.В. Сарокінай, у якіх асноўная ўвага засяроджана на асаблівасцях правядзення ў краі судовай рэформы ад 20 лістапада 1864 г., а таксама, часткова, манаграфію С.М. Самбук “Политика царизма в Белоруссии во 2-й половине XIX века”⁶. У цэлым, для прац гэтага перыяду характэрна значная ступень палітычнай і ідэалагічнай заангажаванасці. Адной з мэтаў савецкай гістарыяграфіі, асабліва ў першыя паслярэвалюцыйныя дзесяцігоддзі, было выкрыццё антынароднай сутнасці царскага рэжыму, яго рэакцыйнасці, што, як сцвярджалася, было характэрна і для судовай сістэмы. Разглядаючы судовую рэформу 1864 г. і ўвогуле суд другой паловы XIX – пачатку XX ст., савецкая гістарыяграфія засяроджвала сваю ўвагу на тых іх аспектах, на якіх няпоўнасцю адбіўся ў цэлым ліберальны дух судовых статутаў 20 лістапада 1864 г., галоўным чынам некаторых элементах саслоўнасці, а таксама не да канца ажыццёўленым аддзяленні судовай улады ад адміністрацыйнай, асабліва па справах аб палітычных злачынствах.

У другой палове 1980-х гг. і постсавецкі час над праблемай развіцця судовай сістэмы Расійскай імперыі працавалі Е.А. Скрыпялёў, М.І. Вострышаў, М.Г. Кароткіх, М.В. Нямыціна⁷ і інш. Адметнасцю гістарыяграфіі гэтага

⁴ Колмаков, Н.М. Записка о Судебной реформе в Западном крае вообще и в частности в Киевской губернии / Н.М. Колмаков. – Киев : Тип. М.П. Фрица, 1872. – 33 с.; Тесленко, Н.В. О судеустройстве по обычному праву белорусов / Н.В. Тесленко // Этнограф. обозрен. – 1893. – № 3. – С. 37–52; Фон Бринкман, А.А. Основы управления и суда в сельских местностях (замечания по поводу пересмотра законоположений о крестьянах) / А.А. фон Бринкман. – Минск : Тип. С.А. Некрасова, 1905. – 98 с.; Шенинг, В.А. Очерк истории Витебского Окружного суда (1883–1893) / В.А. Шенинг. – Витебск : Губерн. тип., 1894. – 69 с.

⁵ Виленский, Б.В. Подготовка судебной реформы 20 ноября 1864 года в России / Б.В. Виленский. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1963. – 146 с.; Шувалова, В.А. Подготовка судебной реформы 1864 года в России : автореф. ... дис. канд. юрид. наук / В.А. Шувалова ; Москов. ордена Ленина и ордена трудового красного знамени гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. – М., 1965. – 18 с.

⁶ Белевич, Ф.Р. Ограничение судебной реформы 1864 года и введение земских начальников в Белоруссии / Ф.Р. Белевич // Материалы к IX конференции молодых учёных. Общественные науки / АН БССР ; под ред. Т.С. Горбунова. – Минск, 1964. – С. 91–98; Марыскін, А.В. К вопросу о проведении судебной реформы 1864 года на территории Белоруссии / А.В. Марыскін // Проблемы совершенствования законодательства и правоприменительной деятельности в СССР : тез. науч. докл. и сообщ. респ. науч.-практ. конф., Минск, 3–4 октября 1983 г. / Юрид. фак. Белорус. гос. ун-та ; редкол.: А.А. Головкин [и др.]. – Минск, 1983. – С. 57–58; Самбук, С.М. Политика царизма в Белоруссии во 2-й половине XIX века / С.М. Самбук. – Минск : Наука и техника, 1980. – 224 с.; Сорокина, В.В. Политика русского самодержавия в отношении западных земств / В.В. Сорокина // Правоведение. Извес. высш. учеб. заведений. – 1979. – № 1. – С. 70–76.

⁷ Вострышев, М.И. Повседневная жизнь России в заседаниях мирового суда и ревтрибунала. 1860–1920-е годы / М.И. Вострышев. – М. : Молодая гвардия, 2004. – 315 с.; Каротких, М.Г. Самодержавие и судебная реформа

перыяду з'яўляецца тое, што пачалі закранацца тыя аспекты функцыянавання судовай сістэмы краіны ў другой палове XIX – пачатку XX ст., якім дагэтуль удзялялася недастатковая ўвага (дзеясць міравых судовоў і суда прысяжных засядацеляў, сувязь судовай рэформы з правасвядомасцю розных слаёў насельніцтва; судовая рэформа 1864 г. у кантэксце праблемы правоў чалавека і г. д.). Непасрэдна Беларусі прысвечаны шэраг артыкулаў А.А. Загорнава, які раскрывае падрыхтоўчы этап рэалізацыі судовай рэформы, падрабязна асвятляе працэс увядзення міравой юстыцыі, праводзіць гістарычныя паралелі паміж судовымі пераўтварэннямі ў краі ў апошнія трэці XIX ст. і судовай рэформай у Рэспубліцы Беларусь у канцы XX – пачатку XXI ст. К.В. Зданкевіч засяродзіла ўвагу на працэсе падрыхтоўкі судовай рэформы ў Беларусі і функцыянаванні тут інстытута прысяжных засядацеляў. Варта адзначыць працу В.А. Шалкопляс “Карательный аппарат России во второй половине XIX века”, дзе даволі вялікая ўвага ўдзяляецца сістэме судаводства на тэрыторыі Беларусі. Значнае месца праблеме ўвядзення на тэрыторыі Беларусі новых судовых устаноў адведзена і ў манаграфіі А.Ф. Свиб “Государственно-правовой статус Беларуси в составе России в пореформенный период (1861–1900)”⁸.

Гістарыяграфічны аналіз дазваляе зрабіць выснову, што дадзеная праблема не знайшла дастаткова поўнага асвятлення ў навуковай літаратуры. Справа ў тым, што ў большасці прац разглядаецца судовая сістэма Расійскай імперыі ў цэлым, пры гэтым, фактычна, не ўдзяляючы ўвагі судаўладкаванню і судаводству на тэрыторыі Беларусі, дзе яны мелі значныя асаблівасці. Дастаткова сказаць, што канкрэтна па праблеме даследавання не напісана ніводнай манаграфічнай працы. Яшчэ адной з праблем гістарыяграфіі гісторыі правядзення расійскай судовай рэформы 1864 г. у Беларусі з'яўляецца і тое, што асноўная ўвага ўдзялялася канкрэтна юрыдычным аспектам рэформы, бо большасць тых, хто даследаваў рэформу, былі прафесійнымі юрыстамі. Амаль не раскрытай застаецца тая роля, якую адыгралі ўвядзеныя па рэформе судовыя ўстановы ў сацыяльна-эканамічным і палітычным развіцці Расійскай імперыі і Паўночна-Заходняга краю ў прыватнасці.

1864 года в России / М.Г. Коротких. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1989. – 183, [2] с.; Коротких, М.Г. Судебная реформа 1864 года в России (сущность и социально-правовой механизм формирования) / М.Г. Коротких. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1994. – 238, [2] с.; Немытина, М.В. Суд в России: вторая половина XIX – начало XX вв. : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / М.В. Немытина ; Акад. упр. МВД России. – М., 1999. – 40 с.; Скрипилёв, Е.А. Развитие русского права во второй половине XIX – начале XX века / Е.А. Скрипилёв. – М. : Наука, 1997. – 368 с.

⁸ Загорнов, А.А. Организация мировой юстиции Беларуси / А.А. Загорнов // Вестн. Высш. Хоз. Суда Респ. Беларусь. – 2009. – № 15. – С. 128–137; Зданкевіч, К.В. Стварэнне і дзейнасць суда прысяжных у Беларусі (1883—1887 гг.) / К.В. Зданкевіч // Весці БДПУ. Сер. 2, Гісторыя. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Культуралогія. – 2008. – № 3. – С. 27–31; Свиб, А.Ф. Государственно-правовой статус Беларуси в составе России в пореформенный период (1861–1900) : монография / А.Ф. Свиб. – Минск : Белорус. ин-т правоведения, 2004. – 120 с.; Шелкопляс, В.А. Карательный аппарат России во второй половине XIX века: учеб. пособие / В.А. Шелкопляс. – Минск : АМ МВД РБ, 1994. – 129 с.

Крыніцазнаўчую базу дысертацыі складаюць заканадаўчыя акты, статыстычныя даныя, дакументы афіцыйнага справаводства цэнтральных органаў дзяржаўнай улады, адміністрацыйных і судовых устаноў, матэрыялы грамадзянскіх і крымінальных судовых спраў, матэрыялы перыядычнага друку.

Да заканадаўчых актаў адносяцца нарматыўныя дакументы – законы, указы, цыркуляры. Яны адлюстраваны ў другім і трэцім зборах “Полного собрания законов Российской империи”. Каштоўнай крыніцай з’яўляецца зборнік сакрэтных цыркуляраў Міністэрства юстыцыі за 1877–1914 гг.⁹ Выключную важнасць для напісання дысертацыі мелі статыстычныя даныя, якія тычацца дзейнасці судовых устаноў у Беларусі. Статыстычны матэрыял браўся з фондаў судовых устаноў краю ў НГАБ, адмысловых выданняў Міністэрства юстыцыі (галоўным чынам “Сводов статистических сведений по делам уголовным, производившимся в судебных учреждениях, действующих на основании уставов Императора Александра II”), штогадовых “Обзоров” Мінскай, Гродзенскай, Віцебскай, Магілёўскай і Віленскай губерняў, прац вядомага даследчыка судовай статыстыкі Расійскай імперыі канца XIX – пачатку XX ст. Е.Н. Тарноўскага. Важнай крыніцай з’яўляюцца матэрыялы афіцыйнага справаводства цэнтральных і мясцовых органаў улады. Такая інфармацыя бралася з фонду 1405 РДГА, калекцыі друкаваных запісак навукова-даведачнай бібліятэкі РДГА, а таксама фондаў 183, 147, 194, 197 НГАБ. Матэрыялы грамадзянскіх і крымінальных спраў былі выкарыстаны пры даследаванні практыкі судаводства судовых устаноў краю, многія асаблівасці і аспекты якога немагчыма раскрыць на падставе толькі заканадаўчых актаў. Яшчэ адной важнай крыніцай па вывучэнні дзейнасці судовых устаноў на тэрыторыі Беларусі ў адзначаны перыяд з’яўляецца “Журнал Министерства юстиции” (з 1868 па 1894 г. выходзіў пад назвай “Судебный журнал”). Сярод надрукаваных у ім матэрыялаў сустракаюцца і прысвечаныя праблемам судаводства і судаўладкавання ў Заходнім краі.

Пры вырашэнні пастаўленых задач аўтар зыходзіў з прынцыпаў гістарызму, аб’ектыўнасці і каштоўнаснага падыходу. Практычным інструментарыем з’явіліся як агульнанавуковыя (аналіз, сінтэз, індукцыя, дэдукцыя і г. д.), так і спецыяльна-гістарычныя метады. Гісторыка-генетычны метады дапамог раскрыць дынамізм працэсаў, зменлівасць палітыкі ўрада ў сферы суда, у прыватнасці, па пытанні распаўсюджвання судовых статутаў 20 лістапада 1864 г. на тэрыторыю Заходняга краю. Выкарыстанне гісторыка-параўнальнага метаду праз супастаўленне гістарычных аб’ектаў у часе і прасторы садзейнічала раскрыццю сутнасці і асаблівасцей працэсаў, якія працякалі. Гісторыка-тыпалагічны метады як сродак выяўлення агульных рыс у

⁹ Сборник циркуляров Министерства юстиции (с 1877 г. по 1914 г.). Секретные / Изд. Третьего департамента статистич. отд. М-ва юстиции. – Петроград : Сенатская тип., 1914. – 196 с.

прасторавых групах гістарычных падзей і вылучэння аднародных стадый у непарыўна-часавым іх развіцці дазволіў устанавіць розныя этапы ў палітыцы царскага ўрада ў адносінах да судовай сферы заходніх губерняў. Гісторыка-сістэмны метадаў магчымасць даследаваць дзейнасць судовых устаноў Беларусі і іх ролю ў палітычным і сацыяльна-эканамічным развіцці Беларусі ў 1864–1914 гг. у якасці падсістэмы сістэмы судовых органаў краіны ў цэлым.

У другой главе “Асаблівасці правядзення судовай рэформы ў Беларусі” раскрываецца сутнасць судовых статутаў ад 20 лістапада 1864 г., асвятляецца працэс распаўсюджвання іх дзейнасці на тэрыторыю Паўночна-Заходняга краю. Судовая рэформа стала самай паслядоўнай буржуазнай рэформай сярод усіх рэформ другой паловы XIX ст. Судовыя статуты ад 20 лістапада 1864 г. абвясцілі шэраг буржуазна-дэмакратычных прынцыпаў судаводства: нязменнасць суддзяў, галоснасць, вуснасць і спаборнасць, у сувязі з чым была рэарганізавана пракуратура і заснавана адвакатура, аддзяленне суда ад адміністрацыі. Частка судовых органаў стала выбарнай. Згодна з рэформай ствараліся мясцовая і агульная судовыя сістэмы. Да мясцовай належалі міравыя суды і з’езды міравых суддзяў, да агульнай – акруговыя суды (ад аднаго да трох на губерню) і судовыя палаты (адна на некалькі губерняў).

На тэрыторыю Заходняга краю першапачаткова царскі ўрад вырашыў не распаўсюджваць дзеянне судовых статутаў ад 20 лістапада 1864 г. Гэта было звязана з тым, што ўлада, па-першае, палічыла небяспечным для сябе ўводзіць ліберальныя прынцыпы судаводства і судаўладкавання ў рэгіёне, дзе яшчэ нядаўна адбываліся антыўрадавыя ўзброеныя выступленні, а, па-другое, насцярожанасць выклікала спецыфіка нацыянальна-рэлігійнай і сацыяльнай структуры насельніцтва краю. Аднак з канца 1860-х гг. ва ўрадавых колах ўсё часцей сталі раздавацца галасы аб тым, што ўвядзенне судовай рэформы ў заходніх губернях садзейнічала б уніфікацыі мясцовых і агульнарасійскіх заканадаўчых норм, а таксама абв’яргала б меркаванне аб перавазе былых “польскіх” устаноў над рускімі, спрыяючы задачам далейшай інтэграцыі дадзеных тэрыторый у склад імперыі. 30 чэрвеня 1868 г. Міністэрства юстыцыі атрымала загад скласці праект правілаў аб увядзенні міравых судов у губернях, дзе не дзейнічалі земскія ўстановы. Неўзабаве (напачатку 1869 г.) убачыў свет папярэдні праект увядзення міравых судовых устаноў у Заходнім краі. Паводле яго суддзі павінны былі прызначацца міністрам юстыцыі на нявызначаны тэрмін; цэнзу не патрабавалася, бо гэта спрашчала магчымасць замяшчаць гэтыя пасады ўраджэнцамі іншых губерняў; колькасць ганаровых міравых суддзяў, якія набіраліся з ліку мясцовых рускіх дваран, не абмяжоўвалася. Фактарамі затрымкі ўвядзення міравых судовых устаноў на тэрыторыі Беларусі сталі, па-першае, пошук фінансавых сродкаў на гэту справу, а, па-другое, спрэчкі ва ўрадавых колах палітычнага характару: аб магчымасці выбарнасці

суддзяў, кантролі над імі з боку мясцовай адміністрацыі, памеры цэнзу і г. д. Канчатковы праект увядзення ў 9-ці заходніх губернях міравых судаў быў зацверджаны Аляксандрам II 23 чэрвеня 1871 г. У адпаведнасці з дакументам у Заходнім краі міравыя суддзі не выбіраліся, а прызначаліся ўрадам. З мэтай пашырыць кола кандыдатаў на гэтыя пасады за кошт прыбыўшых у край рускіх землеўладальнікаў тут былі зніжаны маёмасны і адукацыйны цэнзы. Займаць пасады міравых суддзяў у краі катэгарычна забаранялася асобам польскага паходжання. Міравыя суды распачалі сваю дзейнасць у Віленскай губ. 1 сакавіка 1872 г., Віцебскай і Магілёўскай – 2 красавіка 1872 г., Мінскай і Гродзенскай – 20 красавіка 1872 г.

Увядзенне ў Беларусі акруговых судаў адбылося толькі ў канцы 1883 г., калі ў рэформу 1864 г. ужо былі ўнесены пэўныя змены: была абмежавана незалежнасць суда, яго галоснасць, звужана кампетэнцыя суда прысяжных, разам з тым пашырана роля паліцыі, жандармерыі і адміністрацыі ў справах палітычных. Аднак было б няправільным сцвярджаць, што ўрад увесь гэты час быў супраць далейшага распаўсюджвання судовых статутаў 20 лістапада 1864 г. на тэрыторыю Заходняга краю. Падрыхтоўка да адкрыцця тут судовых палат і акруговых судаў пачалася адразу пасля ўвядзення ў дадзеных губернях інстытута міравых суддзяў. Як і ў выпадку з міравымі судамі, прычынамі затрымкі ўвядзення ў Заходнім краі агульных судовых устаноў былі, па-першае, эканамічныя складанасці, па-другое, спрэчкі палітычнага характару: вяліся дэбаты па пытаннях увядзення абмежаванняў для яўрэяў пры фарміраванні складу прысяжных засядацеляў, выключэнні некаторых катэгорый спраў з падсуднасці суда прысяжных, выбары месца адкрыцця судовай палаты і інш. Акруговыя суды ў Паўночна-Заходнім краі (па 1 на губерню) былі адчынены ў лістападзе 1883 г. На тэрыторыі Беларусі не існавала судовых палат, таму апеляцыйнай інстанцыяй для Мінскага і Гродзенскага акруговых судаў была Віленская судовая палата, для Віцебскага акруговага суда – Санкт-Пецярбургская, для Магілёўскага – Кіеўская. Асаблівацю функцыянавання ў Паўночна-Заходнім краі інстытута прысяжных засядацеляў стала тое, што пры складанні чарговага спісу прысяжных, колькасць яўрэяў павінна была адпавядаць іх колькасным адносінам да агульнай колькасці жыхароў павета; старшыня прысяжных засядацеляў павінен быў абірацца з прадстаўнікоў праваслаўнага веравызнання; удзел яўрэяў не дапушчаўся па справах аб злачынствах супраць веры або звязаных з парушэннем царкоўных правілаў. Разам з увядзеннем на тэрыторыі Беларусі акруговых судаў тут пачынаў функцыянаваць і інстытут адвакатуры.

У трэцяй главе “Уплыў судовых устаноў на грамадска-палітычны стан краю” раскрываецца месца судовай сістэмы ў грамадска-палітычным жыцці Беларусі ў апошняй трэці XIX – пачатку XX ст. Судовая сістэма

Расійскай імперыі, нягледзячы на ліберальныя прынцыпы судаўладкавання і судаводства рэформы ад 20 лістапада 1864 г., у тым ліку аддзяленне суда ад адміністрацыі, самастойнай галіной улады ва ўмовах самадзяржаўнага ладу не стала. Суд з’яўляўся органам дзяржаўнай улады і, як яе структурны элемент, заўсёды стаяў на абароне інтарэсаў і ідэалаў самадзяржаўя. У Паўночна-Заходнім краі гэта выявілася ў барацьбе з нацыянальна-вызваленчым рухам, з палітычным і эканамічным уплывам “асоб польскага паходжання” (а фактычна дваран каталіцкага веравызнання) і іудзеяў, у намаганнях стрымаць сялянскі і рабочы рух, а таксама абараніць інтарэсы адной з галоўных асноў самадзяржаўнага ладу – праваслаўнай царквы.

Кадровая палітыка ўрада ў судовай сферы ў Паўночна-Заходнім краі мела мэтай замяшчэнне судовых пасад добранадзейнымі ў палітычных адносінах людзьмі, галоўным чынам рускага паходжання. З аднаго боку, праводзілася палітыка па прыцягненні ў заходнія губерні чыноўнікаў з унутраных губерняў Расіі, дзеля чаго ім прадастаўляліся рознага роду льготы, акрамя таго тут быў зніжаны маёмасны цэнз для міравых суддзяў. З другога боку, абмяжоўваўся доступ да судовых пасад, нават ніжэйшага ўзроўню (сакратароў, пісараў і г. д.), для “асоб польскага паходжання” і яўрэяў. Апошнія, акрамя таго, дыскрымінаваліся пры фарміраванні складу адвакатуры.

Справы па ўласна палітычных злачынствах альбо разглядаліся судовымі палатамі (на сучаснай тэрыторыі Беларусі іх не існавала), альбо вырашаліся ў адміністрацыйным парадку. Толькі паводле закону ад 18 сакавіка 1906 г. крымінальныя справы аб абразе імператара і членаў яго сям’і сталі падсудныя акруговым судам. Аднак следчыя дзеянні, якія кантраляваліся асобамі пракурорскага нагляду, праходзілі на месцах злачынстваў. Значную небяспеку для самадзяржаўя ўяўлялі таксама злачынствы, звязаныя з непадпарадкаваннем і супраціўленнем уладам і распараджэнням урада (арт. 262–328 Улажэння аб пакараннях). Нягледзячы на тое, што юрыдычна яны не падпадалі пад “палітычныя” артыкулы, фактычна многія з іх мелі такое адценне. Асаблівы ўсплёск дадзенага віду злачыннасці назіраўся падчас рэвалюцыі 1905–1907 гг. Менавіта па ўказаных артыкулах Улажэння аб пакараннях узбуджаліся шматлікія крымінальныя справы аб супраціўленні паліцыі, вайсковым чынам падчас палітычных маніфестацый ці сялянскіх хваляванняў. Суды разглядаліся ўрадам як галоўны сродак барацьбы з рэвалюцыйнай прапагандай на старонках перыядычных выданняў. “Временные правила о повременных изданиях” ад 24 лістапада 1905 г. адмянялі іх папярэдняю цэнзуру, аднак арт. 9 гэтых правілаў прадугледжваў магчымасць налажэння адміністрацыйнымі ўладамі арышту на асобныя нумары. Рашэнне аб арышце нумару павінна было адразу паступаць у судовыя ўстановы, якія ў тэрміновым парадку на распарадчым пасяджэнні альбо адмянялі, альбо зацвярджалі арышт (гэта адбывалася ў

падаўляючай большасці выпадкаў). Вельмі важным было тое, што, па-першае, суд меў права выносіць пастанову аб часовым спыненні выхаду адпаведнага выдання да прыняцця канчатковага рашэння суда па справе, па-другое, мог сваім прыгаворам назаўсёды забараніць яго. Прычым канчатковы прыгавор для адміністрацыйных улад меў другаснае значэнне. Галоўным было – дабіцца “часовага” (на ўвесь час судовага працэсу) прыпынення дзейнасці няўгоднага выдання.

Барацьба ўрада з польскім і яўрэйскім уплывамі на тэрыторыі Беларусі была цесна звязана з абаронай інтарэсаў праваслаўнай царквы, якая з’яўлялася ідэалагічнай асновай самадзяржаўя. Невыпадкова, што ўзровень рэпрэсіўнасці судоў (адносіны колькасці асуджаных да агульнай лічбы падсудных) пры вырашэнні імі рэлігійных спраў у 5-ці заходніх губернях быў больш высокім, чым па астатніх катэгорыях злачынстваў.

Антыпольская палітыка ўрада прывяла на тэрыторыі Беларусі да таго, што пры разглядзе некаторых спраў палітычную афарбоўку набыла тут нават дзейнасць міравых судовых устаноў. Ім былі падсудны наступныя катэгорыі спраў: навучанне сялян польскай грамаце, спяванне польскіх патрыятычных гімнаў, ужыванне польскіх нацыянальных эмблематычных знакаў, адкрыццё публічных бібліятэк з польскамоўнымі кнігамі, хрэсныя хады па-за межамі касцёлаў і інш.

Такім чынам, судовыя ўстановы Беларусі, як да, так і пасля ўвядзення на тэрыторыі краю судовай рэформы ад 20 лістапада 1864 г., выконвалі ролю важнага інструмента самадзяржаўя ў справе ажыццяўлення тут сваёй палітыкі.

Чацвёртая глава “Роля судовых устаноў у сацыяльна-эканамічным развіцці Беларусі” прысвечана дзейнасці судоў па абароне фінансава-эканамічных правоў насельніцтва, рэгуляванні маёмасных адносін у краі, а таксама рэфармаванню і дзейнасці сістэмы натарыяту ў апошняй трэці XIX – пачатку XX ст. Адною з асноўных функцый судовай улады з’яўлялася абарона маёмасных правоў грамадзян.

Дарэформенная судовая сістэма была надзвычай недасканалай, што з’яўлялася значнай перашкодай на шляху развіцця капіталістычных адносін у краіне. Перш за ўсё гэта тычылася судаводства па грамадзянскіх справах, працэс разгляду якіх быў вельмі марудным. Складаная структура судовай сістэмы, панаванне ў судовых установах бюракратызму, адсутнасць рэгламентацыі ў тэрмінах правядзення судовага працэсу прыводзіла да таго, што суцяжніцтва зацягвалася на 20 і больш гадоў. Гэта з’яўлялася значнай перашкодай для крэдытавання сельскагаспадарчай вытворчасці, прамысловасці і гандлю, бо існуючы суд фактычна не даваў ніякіх гарантый крэдытору. Эканамічны фактар стаў адным з матываў урада для правядзення судовай рэформы 1864 г., у тым ліку пры прыняцці канчатковага рашэння аб рэалізацыі

яе на тэрыторыі Беларусі. Судовыя статуты ад 20 лістапада 1864 г. у значнай ступені вырашалі акрэсленыя праблемы, што не магло не спрыяць паляпшэнню ўмоў сацыяльна-эканамічнага развіцця краіны ў цэлым і яе заходніх правінцый у прыватнасці.

Пэўную ролю ў сацыяльна-эканамічным жыцці грамадства адыгрывала не толькі праца судовых устаноў па вырашэнні грамадзянскіх цяжбаў, але і крымінальных спраў, якія ўзнікалі на эканамічнай глебе (аб крадзяжах, разбоях, рабаваннях, махлярствах, знішчэнні, незаконным карыстанні і захопе прыватнай, царкоўнай, казённай ці абшчыннай маёмасці або іншых злачынствах супраць яе, фальшываманецтве і г. д.). Колькасць названых злачынстваў пастаянна ўзрастала. У канцы XIX – пачатку XX ст. на асуджаных па адзначаных катэгорыях спраў прыходзілася амаль 30 % ад агульнай колькасці прыгавораных агульнымі судовымі ўстановамі 5-ці заходніх губерняў па ўсіх артыкулах Улажэння аб пакараннях. Значная колькасць злачынстваў здзяйснялася супраць казённай і царкоўнай маёмасці. А калі ўлічыць, што на маёмаснай глебе ўзнікалі шматлікія справы аб непадпарадкаванні і супраціўленні ўладам, абразах яе прадстаўнікоў, аб нанясенні пабояў ці калецтваў іншым асобам, забойствах і інш., можна зрабіць выснову, што злачынствы, у аснове якіх ляжаў эканамічны фактар, складалі большую частку ад агульнай лічбы правапарушэнняў. Многія з іх былі следствам нераўнамернага размеркавання ўласнасці на зямельныя і лясныя ўгоддзі. Судовыя ўстановы, караючы вінаватых па такіх крымінальных справах, з’яўляліся галоўным гарантам эканамічных правоў як грамадзян, так і казны.

Значнай хібай дарэформеннага судовага заканадаўства з’яўлялася фактычная адсутнасць самастойнага інстытута натарыяту. Дарэформенная сістэма натарыяльных устаноў была вельмі архаічнай і не адпавядала запатрабаванням часу. Развіццё капіталізму ў эканоміцы, а таксама станаўленне адпаведных яму грамадзянска-прававых адносін, непазбежна вяло да росту колькасці здзелак, якія патрабавалі юрыдычнага замацавання, што, у сваю чаргу, выклікала неабходнасць у больш дасканалай сістэме натарыяту. У выніку судовай рэформы 1864 г., а дакладней выдадзенага 14 красавіка 1866 г. у дадатак да судовых статутаў “Положения о нотариальной части”, у імперыі быў створаны самастойны інстытут натарыяту. На тэрыторыі Беларусі гэты заканадаўчы акт пачаў дзейнічаць разам з адкрыццём тут у лістападзе 1883 г. акруговых судаў. З аднаго боку, натарыят адыгрываў важную ролю ў эканамічным жыцці грамадства, даючы гарантыі бакам пры заключэнні рознага роду здзелак, а з іншага – яго недахопы непазбежна станавіліся тормазам на шляху іх рэалізацыі, паколькі натарыяту быў уласцівы бюракратызм, залішняя скрупулёзнасць пры правярцы права валодання нерухомасцю і г. д. Натарыяльныя ўстановы часта не спраўляліся з усё ўзрастаючай на іх

нагрузкой. У прыватнасці, вышэйадзначаныя недахопы натарыяту ва ўмовах інтэнсіўнага працэсу росту колькасці пазямельных здзелак негатыўна адбіліся на тэмпях рэалізацыі сталыпінскай аграрнай рэформы.

Органы натарыяту адыгрывалі значную ролю ў правядзенні палітыкі ўрада па распаўсюджанні рускага землеўладання ў Паўночна-Заходнім краі. Заканадаўствам значна абмяжоўваліся правы каталікоў і іудзеяў на набыццё імі нерухомай маёмасці. Адміністрацыйныя ўлады пільна сачылі за выкананнем адпаведных законаў. Таму невыпадкова, што ні яўрэі, ні “асобы польскага паходжання” права займаць пасады натарыусаў не мелі.

Важнай умовай развіцця буржуазных адносін у грамадстве з’яўлялася ўсталяванне прававой роўнасці розных саслоўяў. У дадзеным кантэксце вялікае значэнне мела абвясчэнне ў судовых статутах 20 лістапада 1864 г. прынцыпу роўнасці ўсіх грамадзян перад законам, што было важным крокам на шляху фарміравання грамадзянскай супольнасці ў краіне.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Асноўныя навуковыя вынікі дысертацыі

Праведзенае даследаванне дазваляе зрабіць наступныя высновы:

1. Непасрэднае рашэнне аб распаўсюджанні на тэрыторыю Заходняга краю судовай рэформы ад 20 лістапада 1864 г. (спачатку толькі міравых судовых устаноў) кіраўніцтва краіны прыняло ў сярэдзіне 1868 г. Яно было рэалізавана ў 1872 г. Адрозна пасля гэтага пачалася падрыхтоўка да ўвядзення тут і агульных судовых устаноў (акруговых судаў і судовых палат). Аднак адбылося гэта толькі ў канцы 1883 г. Працэс рэалізацыі судовай рэформы на тэрыторыі Беларусі расцягнуўся, такім чынам, больш, чым на 15 гадоў. Гэта было абумоўлена, па-першае, прычынамі фінансавага характару, па-другое, тым, што ва ўрадавых колах вяліся спрэчкі па такіх пытаннях, як выбарнасць у Заходнім краі міравых суддзяў, абмежаванне колькасці неправаслаўных сярод прысяжных засядацеляў, падсуднасць некаторых катэгорый крымінальных спраў суду прысяжных, выбар месца адкрыцця судовай палаты, што значна павышала палітычную вагу адпаведнага губернскага цэнтру, і некаторых іншых. Такім чынам, адной з асаблівасцей рэалізацыі ў Паўночна-Заходнім краі судовай рэформы 1864 г. з’яўлялася значна пазнейшае, чым у большасці ўнутраных губерняў імперыі, яе правядзенне, прычым паступова, у два этапы. Акрамя таго, адмыслова для дадзенай тэрыторыі з судовых статутаў ад 20 лістапада 1864 г. былі зроблены некаторыя выключэнні: не ўводзілася выбарнасць міравых суддзяў (па прычыне адсутнасці тут земскіх устаноў); з мэтай пашырэння кола кандыдатаў на гэтыя пасады з ліку праваслаўных, як мясцовых, так і з унутраных губерняў, быў зніжаны адпаведны маёмасны цэнз;

прадугледжваліся абмежаванні па нацыянальна-рэлігійнай прыкмеце пры фарміраванні складу прысяжных засядацеляў. Указаныя асаблівасці былі абумоўлены, па-першае, наступствамі паўстання 1863–1864 гг., па-другое – нацыянальнай, рэлігійнай і сацыяльнай структурай насельніцтва рэгіёна. Увядзенне судовай рэформы 1864 г. на тэрыторыі Паўночна-Заходняга краю самадзяржаўе звязвала з правядзеннем палітыкі інтэграцыі гэтага рэгіёну ў склад Расіі. У той жа час карэкціроўка некаторых норм рэформы для Заходняга краю (адмена выбарнасці міравых суддзяў, зніжэнне для іх цэнзу, абмежаванні для неправаслаўных пры фарміраванні складу прысяжных засядацеляў) у пэўнай ступені вырашалі праблему магчымых непажаданых для царызму палітычных наступстваў увядзення ў краі судовых статутаў ад 20 лістапада 1864 г. [2; 5; 9].

2. Нягледзячы на абвяшчэнне ў судовых статутах ад 20 лістапада 1864 г. такіх прынцыпаў, як аддзяленне суда ад адміністрацыі і незмянямасць суддзяў, судовая сістэма Расіі самастойнай галіной улады ва ўмовах самадзяржаўнага ладу не стала: у судовых установах улада бачыла абаронцу сваіх палітычных інтарэсаў. На тэрыторыі Беларусі гэта знайшло адлюстраванне ў барацьбе з нацыянальна-вызваленчым рухам, палітычным і эканамічным уплывам дваранства рымска-каталіцкага веравызнання, іудзеяў, сялянскім і рабочым рухам, у абароне інтарэсаў праваслаўнай царквы, якая з’яўлялася адной з галоўных асноў самадзяржаўя. Гэта пацвярджаецца шматлікімі сакрэтнымі ці канфідэнцыйнымі цыркулярамі, інструкцыямі, прадпісаннямі Міністэрства юстыцыі, а таксама органаў адміністрацыйнай улады, у якіх утрымліваліся канкрэтныя ўказанні судовым установам адносна працэсу следства па справах, звязаных з адзначанымі з’явамі, пажаданні больш жорсткага пакарання па іх, загады не дапушчаць да заняцця пасадаў па судоваму ведамству асоб рымска-каталіцкага і іудзейскага веравызнання і г. д. Царская ўлада надавала вялікае значэнне таму, каб кадравы склад судовых органаў быў цалкам для яе добранадзейным. У другой палове 80-х – пачатку 90-х гг. XIX ст. па ведамству Міністэрства юстыцыі было выдадзена некалькі сакрэтных цыркуляраў, у выніку якіх у Заходнім краі забараняўся доступ іудзеяў і каталікоў на пасады канцылярскіх служачых, судовых прыставаў, натарыусаў, кандыдатаў на судовыя пасады. Для яўрэяў існавалі пэўныя абмежаванні пры прыняцці іх у лік прысяжных і прыватных павераных. Асаблівую вастрыню на тэрыторыі заходніх губерняў у разглядаемы перыяд набыла праблема рэлігійнай злачыннасці. Значная частка злачынстваў, накіраваных супраць інтарэсаў праваслаўнай царквы, здзяйснялася каталікамі і іудзеямі, што надавала адпаведным судовым справам у пэўнай ступені палітычнае адценне. Невыпадкова, што ў Паўночна-Заходнім краі працэнт асуджаных агульнымі судовымі ўстановамі ад агульнай колькасці падсудных па дадзенай катэгорыі

крымінальных спраў быў большым, чым адпаведныя паказчыкі па іншых відах злачыннасці. Такім чынам, значныя асаблівасці на тэрыторыі Беларусі меў не толькі працэс рэалізацыі судовай рэформы ад 20 лістапада 1864 г., але і сама дзейнасць судовых устаноў, якія былі адным з галоўных інструментаў царызму па кантролі палітычнай сітуацыі ў краі [2; 3; 9].

3. На этапе станаўлення і развіцця капіталістычных адносін асабліва важнае значэнне набывала эфектыўнасць функцыянавання судовай сістэмы, адной з асноўных задач якой з'яўлялася абарона маёмасных правоў грамадзян. Менавіта судовыя ўстановы забяспечвалі сродкі вырашэння эканамічных спрэчак і гарантавалі бяспеку дзейнасці крэдытных устаноў. Прычым гэта тычылася не толькі працы судаў па разглядзе спраў па грамадзянскіх ісках фінансава-эканамічнага характару, але і іх дзейнасці па вырашэнні некаторых катэгорый крымінальных спраў. Караючы вінаватых у злачынствах, накіраваных супраць чужой маёмасці (крадзяжах, разбоях, знішчэнні чужой маёмасці, незаконным карыстанні ёю, зямельных захопах, супраць ляснога статута, махлярстве, фальшываманецтве і г. д.), судовыя ўстановы выконвалі функцыю рэгулявання фінансава-эканамічных і маёмасных адносін у грамадстве. Дарэформенная судовая сістэма Расійскай імперыі была недасканалай і дадзеным патрабаванням не адпавядала, з'яўляючыся значнай перашкодай на шляху развіцця капіталістычных адносін у краіне. Працэс вырашэння спраў па грамадзянскіх ісках, у выніку забытанасці структуры сістэмы судовых устаноў, панавання ў іх бюракратызму, адсутнасці рэгламентацыі тэрмінаў этапаў судовага працэсу, быў марудным. Суцяжніцтва зацягвалася на 20 і больш гадоў. Значнымі недахопамі таксама былі адсутнасць адвакатуры і, фактычна, самастойнага інстытута натарыяту. Сувязь эканамічных праблем і недасканаласці суда, безумоўна, усведамлялася кіраўніцтвам краіны. Пры абмеркаванні пытання аб магчымасці і ступені неабходнасці распаўсюджання судовай рэформы 1864 г. на тэрыторыю Беларусі ў канцы 60-х – пачатку 80-х гг. XIX ст. прыхільнікі гэтага тлумачылі сваю пазіцыю, у прыватнасці, тым, што бурны рост эканомікі рэгіёну тармазіцца недасканаласцю мясцовага судаводства і судаўладкавання. Бясспрэчна, увядзенне ў краі ў 1872–1883 гг. судовых статутаў ад 20 лістапада 1864 г. у значнай ступені вырашыла гэтыя праблемы і спрыяла паляпшэнню ўмоў сацыяльна-эканамічнага развіцця [4; 7].

4. Важнай умовай развіцця буржуазных адносін у грамадстве з'яўляецца ўсталяванне прававой роўнасці розных саслоўяў. Дарэформенная судовая сістэма Расіі насіла ярка выражаны саслоўны характар, што з'яўлялася значнай перашкодай на шляху станаўлення капіталізму ў краіне. Кіраўніцтва краіны разумела, што такая разнастайнасць праваздольнасці ў судовай сферы для прадстаўнікоў розных саслоўяў станавілася ўсё больш несумяшчальнай з

новымі ўмовамі сацыяльна-эканамічнага развіцця. Бессаслоўнасць судоў была абвешчана ў арт. 2 “Учреждения судебных установлений”. У цэлым, менавіта пасля правядзення судовай рэформы 1864 г. можна казаць аб усталяванні ў краіне роўнасці грамадзян перад судом і законам увогуле. У сукупнасці з Маніфестам 19 лютага 1861 г. і іншымі рэформамі гэта было важнейшым чыннікам буржуазнай трансфармацыі расійскага грамадства, а таксама садзейнічала станаўленню грамадзянскай супольнасці ў краіне. Разам з тым пэўныя перажыткі саслоўнасці мелі месца ў судовых статутах, што праяўлялася ў некаторых прывілеях для прадстаўнікоў дваранства і духавенства. Аднак гэта было непазбежным следствам грамадскага ўладкавання краіны таго часу і не можа абвяргаць у цэлым бессаслоўны характар судовай сістэмы, уведзенай у адпаведнасці з рэформай ад 20 лістапада 1864 г., а таксама бесстаронныя адносіны судовых устаноў да прадстаўнікоў розных саслоўяў [2; 7].

Рэкамендацыі для практычнага выкарыстання атрыманых вынікаў

Высновы і асноўныя палажэнні дысертацыі могуць быць выкарыстаны пры напісанні абагульняючых прац і падручнікаў, пры распрацоўцы агульных і спецыяльных курсаў па гісторыі Беларусі перыяду капіталізму. Матэрыялы дадзенага даследавання могуць быць таксама карысны для такой дысцыпліны, як “Гісторыя дзяржавы і права Беларусі”. Вынікі дысертацыйнага даследавання могуць быць запатрабаваны органамі юстыцыі Рэспублікі Беларусь.

СПІС АПУБЛІКАВАННЫХ РАБОТ ПА ТЭМЕ ДЫСЕРТАЦЫІ

Артыкулы ў навуковых часопісах

1. Гушчынскі, І.Г. Крыніцы па вывучэнні дзейнасці судовых устаноў Беларусі перыяду капіталізму (1864–1914 гг.) / І.Г. Гушчынскі // Весці БДПУ. Сер. 2, Гісторыя. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Культуралогія. – 2009. – № 3. – С. 31–35.
2. Гушчынскі, І.Г. Сутнасць Расійскай судовай рэформы 1864 г. і асаблівасці яе рэалізацыі на тэрыторыі Беларусі / І.Г. Гушчынскі // Весці БДПУ. Сер. 2, Гісторыя. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Культуралогія. – 2009. – № 4. – С. 22–25.
3. Гушчынскі, І.Г. Месца судовых устаноў у дзейнасці расійскага ўрада па стабілізацыі палітычнай сітуацыі ў Беларусі (1864–1914 гг.) / І.Г. Гушчынскі // Весці БДПУ. Сер. 2, Гісторыя. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Культуралогія. – 2010. – № 1. – С. 23–27.
4. Гушчынскі, І.Г. Дзейнасць натарыяльных устаноў Беларусі і іх роля ў сацыяльна-эканамічным развіцці краю (1883–1914 гг.) / І.Г. Гушчынскі // Весці БДПУ. Сер. 2, Гісторыя. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Культуралогія. – 2010. – № 2. – С. 27–30.

Матэрыялы канферэнцый

5. Гушчынскі, І.Г. Рэалізацыя судовай рэформы 1864 года на тэрыторыі Беларусі / І.Г. Гушчынскі // Актуальныя праблемы сацыяльнай гісторыі Беларусі (канец XVIII – пачатак XX ст.): да 90-годдзя Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. : матэрыялы Рэсп. навук.-тэарэт. канф., Мінск, 23 лютага 2007 г. / Бел. дзярж. пед. ун-т імя М. Танка ; рэдкал.: А.І. Андарала [і інш.]. – Мінск, 2007. – С. 222–224.
6. Гушчынскі, І.Г. Праблемы гістарыяграфіі правядзення расійскай судовай рэформы 1864 г. у Беларусі / І.Г. Гушчынскі // Гістарыяграфія гісторыі Беларусі, новай і навейшай гісторыі краін Еўропы і ЗША: матэрыялы Рэсп. навук.-тэарэт. канф., Мінск, 28 сакавіка 2008 г. / Бел. дзярж. пед. ун-т імя М. Танка ; рэдкал.: А. І. Андарала [і інш.]. – Мінск, 2008. – С. 118–121.
7. Гушчынскі, І.Г. Роля судовых устаноў Беларусі ў развіцці капіталістычных сацыяльна-эканамічных адносін у краі (1864–1914) / І.Г. Гушчынскі // Актуальныя праблемы станаўлення і развіцця беларускай дзяржаўнасці (да 90-годдзя ўтварэння БССР) : матэрыялы рэсп. навук.-тэарэт. канф., Мінск, 27 лютага 2009 г. : в 2 ч. / Бел. дзярж. пед. ун-т імя М. Танка ; рэдкал.: А.І. Андарала [і інш.]. – Мінск, 2009. – Ч. 1. – С. 112–114.
8. Гушчынскі, І.Г. Данія судовай статыстыкі 1872–1913 гг. як крыніца вывучэння беларускага грамадства перыяду капіталізму / І.Г. Гушчынскі //

Сучасныя падыходы да вывучэння крыніц па гісторыі Беларусі : матэрыялы Рэсп. навук.-тэарэт. канф., Мінск, 18 снежня 2009 г. / Бел. дзярж. пед. ун-т імя М. Танка ; рэдкал.: М.М. Забаўскі [і інш.]. – Мінск, 2009. – С. 154–160.

Глава ў вучэбна-метадычным дапаможніку

9. Гушчынскі, І.Г. Судовая рэформа (пачатак 60-х гг. XIX ст. – канец XIX ст.) / І.Г. Гушчынскі, А.П. Жытко // Гісторыя Беларусі перыяду капіталізму : вучэб.-метадыч. дапам. : у 5 ч. – Мінск : БДПУ, 2005–2009. – Ч. 4 : Буржуазныя рэформы ў другой палове XIX – пачатку XX ст. / А.П. Жытко, М.М. Забаўскі, А.Ф. Рацько, В.Я. Наваградскі, І.І. Забаўская, Т.В. Грышкевіч, І.Г. Гушчынскі. – 2009. – Гл. 3.1. – С. 49–55.

Раздзел хрэстаматыі

10. Гушчынскі, І.Г. Судоустройство и судопроизводство / И.Г. Гушчинский // История восточных славян : хрестоматия : в 2 ч. – Минск : БГПУ, 2010. – Ч. 1 : Внутренняя политика царизма (1861–1917 гг.). / сост. Н.М. Забавский, А.П. Житко, С.А. Толмачёва, В.М. Фомин, В.С. Путик, В.Г. Федорасова, Н.Д. Левкович, В.Я. Новгородский, И.И. Дривень, И.Г. Гушчинский, Т.Н. Осипова; под общ. ред. А.П. Житко. – Разд. 3. – С. 130–142.

РЭЗІЮМЭ

Гушчынскі Ігар Генадзьевіч

Роля судовых устаноў у палітычным жыцці і сацыяльна-эканамічным развіцці Беларусі (1864–1914 гг.)

Ключавыя словы: судовая сістэма, судовая рэформа, судаўладкаванне, судаводства, суд прысяжных, міравы суд, акруговы суд, натарыят, палітыка, сацыяльна-эканамічнае развіццё.

Мэта даследавання: устанавіць ролю і месца судовых устаноў у палітычным жыцці і сацыяльна-эканамічным развіцці Беларусі ў перыяд фарміравання буржуазнага грамадства.

Метады даследавання. Дысертацыйнае даследаванне праведзена на аснове прынцыпаў гістарызму, аб'ектыўнасці і каштоўнаснага падыходу. Вырашэнне пастаўленых задач і дасягненне мэты даследавання было абумоўлена выкарыстаннем аўтарам як агульнанавуковых (аналіз, сінтэз, індукцыя, дэдукцыя і г. д.), так і спецыяльна-гістарычных (гісторыка-генетычны, гісторыка-параўнальны, гісторыка-тыпалагічны, гісторыка-сістэмны) метадаў.

Атрыманя вынікі і іх навізна. У дысертацыі раскрыты працэс падрыхтоўкі судовай рэформы 1864 г. у беларуска-літоўскіх губернях, а таксама асаблівасці яе рэалізацыі ў дадзеным рэгіёне; выяўлена месца судовых устаноў у грамадска-палітычным жыцці Беларусі; раскрыта іх роля ў сацыяльна-эканамічным развіцці краю; паказана сацыяльнае значэнне ўвядзення і дзейнасці на тэрыторыі Беларусі новых судовых устаноў.

Ступень выкарыстання. Асноўныя палажэнні дысертацыі атрымалі адлюстраванне ў вучэбна-метадычным дапаможніку “Гісторыя Беларусі перыяду капіталізму” (частка 4 – “Буржуазныя рэформы ў другой палове XIX – пачатку XX ст.”). Сабраныя аўтарам пры падрыхтоўцы дысертацыі дакументальныя матэрыялы былі выкарыстаны пры складанні хрэстаматыі “Істория восточных славян” (частка 1 – “Внутренняя политика царизма (1861–1917 гг.)”). Дададзеныя выданні ўкаранены ў адукацыйны працэс гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка.

Вобласць прымянення. Высновы і асноўныя палажэнні дысертацыі могуць быць выкарыстаны пры напісанні абагульняючых прац і падручнікаў, пры распрацоўцы агульных і спецыяльных курсаў па гісторыі Беларусі перыяду капіталізму. Матэрыялы дадзенага даследавання могуць таксама быць карыснымі для такой дысцыпліны, як “Гісторыя дзяржавы і права Беларусі”. Вынікі дысертацыйнага даследавання могуць быць запатрабаваны органамі юстыцыі Рэспублікі Беларусь.

РЕЗЮМЕ

Гущинский Игорь Геннадьевич

Роль судебных учреждений в политической жизни и социально-экономическом развитии Беларуси (1864–1914 гг.)

Ключевые слова: судебная система, судебная реформа, судоустройство, судопроизводство, суд присяжных, мировой суд, окружной суд, нотариат, политика, социально-экономическое развитие.

Цель исследования: установить роль и место судебных учреждений в политической жизни и социально-экономическом развитии Беларуси в период формирования буржуазного общества.

Методы исследования. Диссертационное исследование проведено на основе принципов историзма, объективности и ценностного подхода. Решение поставленных задач и достижение цели исследования было обусловлено использованием автором как общенаучных (анализ, синтез, индукция, дедукция и т. д.), так и специально-исторических (историко-генетический, историко-сравнительный, историко-типологический, историко-системный) методов.

Полученные результаты и их новизна. В диссертации раскрыт процесс подготовки судебной реформы 1864 г. в белорусско-литовских губерниях, а также особенности её реализации в данном регионе; выявлено место судебных учреждений в общественно-политической жизни Беларуси; раскрыта их роль в социально-экономическом развитии края; показано социальное значение введения и деятельности на территории Беларуси новых судебных учреждений.

Степень использования. Основные положения диссертации получили отражение в учебно-методическом пособии “Гісторыя Беларусі перыяду капіталізму” (часть 4 – “Буржуазныя рэформы ў другой палове XIX – пачатку XX ст.”). Собранные автором при подготовке диссертации документальные материалы были использованы при составлении хрестоматии “История восточных славян” (часть 1 – “Внутренняя политика царизма (1861–1917 гг.)”). Данные издания внедрены в образовательный процесс исторического факультета Белорусского государственного педагогического университета имени Максима Танка.

Область применения. Выводы и основные положения диссертации могут быть использованы при написании обобщающих работ и учебников, при разработке общих и специальных курсов по истории Беларуси периода капитализма. Материалы данного исследования могут также быть использованы для такой дисциплины, как “История государства и права Беларуси”. Результаты диссертационного исследования могут быть затребованы органами юстиции Республики Беларусь.

SUMMARY

Ihar H. Hushchynski

The role of judicial institutions in political, social and economic development of Belarus (1864-1914)

Key words: judicial system, judicial reform, judicature, legal procedure, jury, justices of the peace, district court, notariate, policy, social and economic development.

The purpose of the research: to identify the role and the place of legal agencies in political life, social and economic development of Belarus during the period of bourgeois society formation.

The methods of the research. The research is carried out on the basis of principles of historicism, objectivity and valuable approach. The research purpose was realized due to the usage of as general scientific (analysis, synthesis, induction, deduction and etc.), and special historical (historical-genetic, historical-comparative, historical-typological, historical-systematic) methods.

The received results and their novelty. In the dissertation the process of preparation of the judicial reform of 1864 in Belarusian-Lithuanian provinces is all-round covered, the features of its realization in the this region are also shown; the place of legal agencies in political life of Belarus is revealed; their role in social and economic development of the land is detected; the social value of founding and activity of new legal agencies in the territory of Belarus is shown.

The degree of usage. The main positions of the research work are demonstrated in the textbook “Гісторыя Беларусі перыяду капіталізму” (part 4 – “Буржуазныя рэформы ў другой палове XIX – пачатку XX ст.”). Documentary materials which were collected by the author during writing of the research work are included in the chrestomathy “История восточных славян” (part 1 – “Внутренняя политика царизма (1861–1917 гг.)”). These books are introduced in educational process of the faculty of history of Belarusian State Pedagogical University named after Maxim Tank.

The sphere of usage. The results of the dissertation can be used for writing generalizing works and textbooks, working out general and special courses on history of Belarus of the period of capitalism. The materials of this research can be also used in study such discipline as “History of state and law of Belarus”. The results of the research can be requested by the institutions of justice of the Republic of Belarus.